

مقدمه

دین به شکل خاصی در هر فرهنگ شناخته شده‌ای وجود دارد. فرد دیندار، به نوعی با یک منبع آفرینش، که بر زندگی بشر و امور طبیعی تأثیر دارد، ارتباط برقرار می‌کند. ویلیام جیمز در کتاب دین و روان می‌گوید:

دین عبارت است از: اعتقاد به اینکه نظم نامرئی در اشیا و موجودات این جهان است و بهترین کار این است که خود را با این نظم هماهنگ کنیم. یا احساسات و اعمال و تجارب انسان در خلوت با آنچه که آن را خدا می‌داند مطابق می‌باشد. پژوهش‌ها، دینداری و معنویت را به گونه مناسبی با یکدیگر ترکیب نکرده‌اند. در ادبیات این حوزه، دینداری و معنویت غالباً به‌جای یکدیگر به کار گرفته شده است. در حالی که دینداری به‌طور عمده با رفتارهای آشکاری مانند حضور در اماکن مذهبی و برگزاری مراسم مذهبی و همچنین باورهای شخصی افراد درباره دین مشخص می‌شود. اما معنویت یک تجربه درونی است که شامل نوعی باور و یا رابطه با خدا یا یک نیروی ماورایی است (پارگامنت، ۱۹۹۷، ص ۶۰، به نقل از راهبرد فرهنگ، ۱۳۸۹).

کراس (Krause) «دینداری» را مفهومی مرکب از سه جزء دینداری سازمانی، دینداری ذهنی و باورهای دینی تعریف می‌کند (کراس، ۱۹۹۳). دینداری سازمانی، عبارت است از: مشارکت در مراسم مذهبی، حضور در اماکن مذهبی و عضویت در این گونه اماکن. دینداری ذهنی، شامل تعهد و اهمیتی است که افراد برای دین به‌عنوان بخشی از زندگی قائل هستند. باورهای دینی دربردارنده عقاید افراد درباره دین و رابطه با خداست. پژوهش‌هایی که با توجه به تعریف چندبعدی از دینداری صورت گرفته، نشانگر آن است که دینداری با جنبه‌های گوناگون زندگی، سلامت جسمانی و روحی در ارتباط مثبت می‌باشد. پژوهش‌های متعدد به وجود رابطه مستقیم میان باورها و اعتقادات مذهبی با سلامت جسمی و روانی (کامپتون (Compton)، ۲۰۰۵)، شادمانی (قمری، ۱۳۸۹)، بهداشت روانی و پایداری عاطفی (کوئینیک (Koeing)، ۱۹۹۵)، اعتماد بین فردی (بگیو (Begue)، ۲۰۰۲)، نوع دوستی (لوفر و والد (wald Lupfer &)، ۱۹۸۵)، سازگاری فردی و اجتماعی (سراتون و رید (Reid Stratton &)، ۲۰۰۳)، رضایت از زندگی، بهکامی روان‌شناختی و سبک زندگی (بالتز (Boulter)، ۲۰۰۲، ص ۲۳۴)، همسازی اجتماعی (شورتز و همکاران (Shortz)، ۱۹۹۴)، برقراری ارتباط مؤثر با دیگران و اعضای خانواده (تامپسون (Thompson)، ۱۹۹۹)، ابعاد سازش‌یافتگی زناشویی (تورنتون و همکاران (Thronton)، ۱۹۹۲)، جلوگیری از گرایش به سوی بزهکاری (چادویک و تاپ (Top Chadwick &)، ۱۹۹۳)، جمع‌گرایی اشاره دارد.

اثر بخشی حضور در مراسم دهه اول محرم بر سطح دینداری عزاداران

Hossein86@gmail.com

محمد حسین خانی / دانشجوی دکتری علوم اجتماعی آکادمی علوم تاجیکستان
محمد یکه فلاح / کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی دانشگاه آزاد اسلامی اراک
دریافت: ۱۳۹۲/۰۸/۰۴ - پذیرش: ۱۳۹۲/۱۲/۲۰

چکیده

عزاداری محرم نوعی احیای نهضت عاشورا و ترویج روحیه آزادگی و جوانمردی است که در بین مسلمانان، به‌ویژه شیعیان مرسوم است. این یک رفتار فرهنگی است که بر دیگر رفتارها از جمله دینداری به‌عنوان مقوله اجتماعی تأثیر دارد. هدف این پژوهش، بررسی میزان اثر بخشی عزاداری محرم در سطح دینداری دانشجویان دختر و پسر دانشگاه آزاد اسلامی واحد نظرآباد، سال تحصیلی ۹۱-۹۲ با استفاده از روش نیمه تجربی می‌باشد. گروه نمونه این پژوهش، ۹۰ نفر (۵۲ مرد، ۳۸ زن) به‌صورت نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. ابزار پژوهش، پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی آذربایجانی بود که در دو مرحله، به فاصله یک ماه اجرا شد. داده‌ها به روش آماری مستقل و وابسته، تحلیل واریانس یک طرفه تجزیه و تحلیل شدند. نتایج نشان دادند که نمره دینداری دانشجویان در پس‌آزمون نسبت، به نمره پیش‌آزمون به‌طور معنادار بیشتر بود. این تفاوت معنادار در خرده‌آزمون‌های جهت‌گیری مذهبی نیز مشاهده گردید. همچنین نمره آزمون‌های مؤنث بیشتر از آزمون‌های مذکر بود. می‌توان گفت مناسب در دینداری دانشجویان، به‌ویژه دانشجویان دختر تأثیر داشته است.

کلیدواژه‌ها: اسلام، اخلاق، دینداری، عزاداری محرم، عقاید، مناسک.

دین اسلام دارای پایه‌ها و ارکانی است که بر آنها بنا شده و بدان‌ها قوام یافته است. یکی از این ارکان، عزاداری محرم است. آن‌گونه که امام خمینی^ع گفته است: «این محرم و صفر است که اسلام را زنده نگه داشته است» (موسوی خمینی، ۱۳۷۳، ص ۳۳۱). از امام صادق^ع نقل شده است که به فضیلت فرمودند:

آیا با هم می‌نشینید و حدیث می‌گویید؟ او در پاسخ گفت: بلی. امام فرمودند: همانا من این مجالس را دوست دارم، پس امر مرا احیا کنید. خدا رحمت کند کسی را که امر ما را احیا کند. یا فضیلت! کسی که ما را یاد کند، یا در نزد او ما یاد شویم و از دو چشم او به اندازه بال مگسی اشک بیرون آید خداوند گناहतش را می‌آمرزد، هرچند بیشتر از کف آب دریا باشد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۲۸۲).

از امام باقر^ع نیز روایت شده است: «گرد هم آید و ما را یاد کنید، فرشتگان اطراف شما جمع می‌گردند. خدا رحمت کند کسی را که امر ما را احیا کند» (حرعاملی، ۱۴۰۳، باب ۶۶، ص ۲۶). در آیه ۳۲ سوره مبارکه «حج»، برپاداشتن شعائر دینی، نشانه تقوای دل به‌شمار می‌آید: «ذَلِكَ وَ مِنْ يُعْظَمُ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ». «شعائر» جمع «شعیره»، به‌معنای علامت است. منظور از شعائرالله، نشانه‌هایی است که خداوند برای اطاعتش نصب کرده است. تمام عبادت‌های گروهی، مانند نماز جمعه و مراسم‌های مذهبی جز شعائر الهی محسوب می‌شود. با توجه به مفهوم شعائرالله و جایگاه عزاداری در میان شیعیان، این مراسم نیز از شعائر الهی و دینی به‌شمار می‌آید. بزرگداشت آن نیز شرکت در مجالس عزاداری، برگزاری باشکوه و رعایت آداب آن است. برخی بر این باورند که شرکت در مراسم‌های سوگواری به تزکیه معنوی و رشد بعد الهی و انسانی افراد می‌انجامد. در تعریف دورکیمی از دین، دو عنصر بنیادین وجود دارند که تشکیل‌دهنده دین هستند: باورها و مناسک. دورکیم با تأکید بر اینکه تقلیل دین به مجموعه‌ای صرف از باورها کاری نادرست است، به اهمیت مناسک در حیات دینی اشاره می‌کند و آن را مجرای اصلی تجربه دینی و کسب ایمان دینی و بروز پیامدهای حیات دینی برای مؤمنان می‌داند. کیش عبادی یا مناسک، مجموعه اعمال منظم تکراری شده است که فقط دستگامی متشکل از علائم، که ایمان از راه آنها ترجمان بیرونی پیدا می‌کند، نیست، بلکه مجموعه وسایلی است که ایمان و احساس دینی از طریق آنها ایجاد و دوره به دوره تکرار می‌شود. دورکیم (Dourkim) در مباحث مربوط به مناسک، بیش از همه بر مناسک جمعی و مشترک و نظریه‌پردازی بر مبنای آنها تأکید دارد و چندان به مناسک فردی و منفرد اشاره نمی‌کند (دورکیم، ۱۳۸۳، ص ۸۵).

مهم‌ترین مخاطب مناسک درون افراد است. تصوراتی که در طی مناسک در درون فرد برانگیخته

می‌شود، آنهایی هستند که «برای کارکرد نیکوی حیات اخلاقی» مؤمنان ضروری هستند (همان). ایمان مذهبی در جریان مناسک مذهبی ایجاد می‌شود (رهبری، ۱۳۸۰، ص ۹۳).

هیئت‌های عزاداری، یکی از مهم‌ترین عرصه‌های دین‌ورزی مؤمنان است. در مراسم و آیین‌های دینی است که آمیختگی نمادین روحیات معنوی و جهان‌بینی به وجود می‌آید و آگاهی‌های معنوی مردم را شکل می‌دهد. آیین یا مناسک، با ایجاد مجموعه‌ای از حالات معنوی و انگیزه‌ها و نیز ارائه تصویری از نظم جهان هستی، به‌وسیله مجموعه واحدی از نمادها، همراه با اجرای آیین‌های دینی، باورها و عقاید دینی را جایگزین منحصر به فرد یکدیگر می‌کنند. به عقیده گیترتز، سازوکار ایجادکننده ایمان، مناسک است. ایمان مذهبی در جریان مناسک ایجاد می‌شود. برای نمونه، او می‌گوید: پذیرش مرجعیتی که حاکم بر چشم‌انداز مناسک مذهبی است، از خود مناسک سرچشمه می‌گیرد (گیترتز، ۱۹۷۳، ص ۱۵). مناسک هم مفاهیم کلی مذهبی را صورت‌بندی کرده و هم تکلیف مرجعیتی را مشخص می‌سازد که پذیرش و حتی التزام به پذیرش این مفاهیم مذهبی را توجیه می‌کند. تحقیقات ثابت نموده‌اند که نکته اصلی در باب مناسک دینی، رابطه آنها با تجربه‌های دینی مؤمنان است (دورکیم، ۱۳۸۳، ص ۸۵). مسئله تجربه دینی، ناشی از حضور در مناسک برای مؤمنان، به سبب آنکه تجربه دینی امری درونی و فردی است، دشواری‌هایی بسیار در حوزه پژوهش خود دارد.

مجالس عزاداری از چند جهت در تقویت و دینداری و معنویت تأثیرگذار است. از یک‌سو، با ایجاد همبستگی اجتماعی، ایجاد فضای معنوی، شکل‌دهی به مراکز دینی-فرهنگی و تقویت عواطف و احساسات دینی و از سوی دیگر، با نشر معارف الهی، فرهنگ دینی را استمرار می‌بخشد (عابدینی، ۱۳۸۹).

همچنین مراسم عزاداری، موجب تقویت روحیه دینی در جامعه و ارتباط افراد با مراکز مذهبی و عالمان دینی می‌گردد. در این فضای معنوی، نور ایمان و عشق حسینی بر قلب‌ها می‌تابد و افراد بیشتری با معارف اهل‌بیت^ع آشنا می‌شوند. در نتیجه، در دینداری خود پایدارتر می‌شوند. همچنین این فضا موجب می‌گردد افراد بسیاری دست از انحرافات عملی و عقیدتی خود بردارند. به همین دلیل ارتکاب جرایم و انحرافات در جامعه کاهش می‌یابد. در ایام عزاداری حضور روحانیان، و مبلغان، که نماد دین و دینداری‌اند، در شهر و روستا پرنگ می‌شود. پس از دوره کاهش نسبی ارتباط میان مردم و روحانیت، دوباره آنها در ارتباط بیشتر و چهره به چهره قرار می‌گیرند (فیاض و رحمانی، ۱۳۸۵). یکی از مهم‌ترین آثار برگزاری مجالس عزاداری این است که دست‌کم در زمان کوتاهی، جامعه را از زندگی روزمره و مشکلات و عادات آن‌رهایی بخشیده، در آن فضای معنوی ایجاد می‌کند. طبق آمارهای

رسمی نیروی انتظامی، میزان کاهش جرم در ماه محرم، بین ۴۰ الی ۶۰ درصد می‌باشد. دلیل این مسئله را همان مذهب و فضای معنوی می‌باشد «از دیدگاه جامعه‌شناختی گفته می‌شود خودکنترلی فرد در این حالت بالا می‌رود. در عین حال، فرد خود را در برابر دیگران می‌بیند و احساس می‌کند بیشتر در برابر دید مردم است؛ زیرا همه مردم مشغول کاری خوب هستند با این اقدام او بیشتر در معرض دید قرار می‌گیرد و به خاطر همراهی نکردن با مردم خود نیز عذاب وجدان می‌گیرد» (شریفی، ۱۳۸۱).

در مجالس عزاداری محرم، ارزش‌ها و پیام‌های دینی بسیاری ترویج می‌شود. این پیام‌ها مکرر و به شیوه‌های گوناگون برای مردم القا می‌شود که در نهادینه شدن آن در جامعه و دل‌ها بسیار مؤثر است. اهمیت امر به معروف و نهی از منکر، آزادمردی، عزت نفس، شجاعت، غیرت دینی، رعایت اصول انسانی، عشق به نماز، دعا و مناجات، نمونه‌ای از ارزش‌های دینی است که در تابلوی عاشورا به بهترین شکل نقش بسته است. البته در اینجا منظور از عزاداری، آن عزاداری می‌باشد که با حضور قلب و توجه به یاد خداوند صورت گیرد. آیین‌ها و نمادهای مذهبی نیز پژوهش‌های علمی متعددی را به خود اختصاص داده است (گریفیت و همکاران (Griffith)، ۲۰۰۸). برخی از پژوهش‌ها نشان داده‌اند که مشارکت در مراسم مذهبی و عباداتی مثل نماز موجب کاهش تنش و رهایی از پریشانی‌های عاطفی می‌گردد. با مرور جامعی از بررسی‌ها، دعا را یکی از رفتارهای مذهبی مرتبط با سلامت و تندرستی گزارش می‌دهد (شریفی، ۱۳۸۱، ص ۹۸).

عابدینی (۱۳۸۹) در پژوهش خود درباره نقش عزاداری محرم در خویشتن‌داری جنسی دانشجویان به این نتیجه دست یافت که ارتباط معنی‌داری بین شرکت در مجالس عزاداری و خویشتن‌داری جنسی وجود دارد. مجلد تیموری (۱۳۷۶) به نقش مراسم مذهبی، عبادات و مکان‌های دینی در بهداشت روان اشاره می‌کند. وی با ارائه تحلیلی در این زمینه نتیجه می‌گیرد: مراسم عبادی به شکل دسته‌جمعی در بهداشت روانی تأثیر گذاشت و گذشته از احساس آرامشی که حاصل کلیه مراسم عبادی دسته‌جمعی است، همدلی را به وجود می‌آورد. این امر، حالت خلسه‌ای را به جمع می‌بخشد که ناشی از فراموش کردن خود و توجه به حق است و تسکین‌دهنده اختلالات جسمی و روانی می‌باشد.

توجه به آثار مناسک و آیین عزاداری محرم، توصیف، تحلیل و تبیین روان‌شناختی آن، از این جهت که آثار دینداری مورد بررسی قرار می‌گیرد، از اهمیت و ارزش زیادی برخوردار است؛ زیرا برخی روان‌شناسان دین آثار دینداری را ملاک داور و معیاری برای حقانیت آن می‌دانند.

ویلیام جیمز (۱۳۷۲)، که ملاک حقانیت هر چیزی را پیامدهای عملی مفید آن می‌دانند، برای

اثبات حقانیت دین به آثار و نتایج مثبت و مفید آن روی آورده است. هرچند عمدتاً این شیوه تفکر، دین و آموزه‌های دینی را به یک فعالیت بشری تقلیل می‌دهد و فایده عملی دین، درستی اعتقاد به آن را اثبات نمی‌کند، ولی نمی‌توان انکار کرد که کارکردگرایی ما را به واقعیت‌های زمینی بازمی‌گرداند. ما را وادار می‌کند تجارب عینی و عملی را لحاظ، واقعیت‌ها را لمس و پیامدهای عملی واقعیت‌ها را ملاحظه کنیم. زمینه نظری این بحث، دیدگاه کارکردگرایی است. کانون توجه و هدف این پژوهش، بررسی تأثیر ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل عزاداری و کارکردهایی است که عزاداری‌ها در خود دارند. همچنین توجه به کارکردهای پنهان عزاداری: نشر آموزه‌های دینی و احیای ارزش‌های دینی و بررسی میزان تأثیرگذاری عزاداری محرم، به‌عنوان یک نوع از مناسک رفتاری در شیعه و تأثیر آشکار و پنهان آن در فرد، بخصوص در بعد دینداری می‌باشد.

روش پژوهش

این پژوهش تحلیلی و توصیفی و از نوع مقطعی است که بر روی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد نظرآباد انجام شده است. در این پژوهش، پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی آذربایجانی برای سنجش میزان دینداری در دو مرحله به فاصله یک ماه (ده روز قبل از ماه محرم و بیستم محرم) روی ۹۰ نفر از دانشجویان اجرا شد. این تعداد از افراد آزمودنی‌هایی هستند که داوطلبانه در هر دو مرحله پژوهش با پژوهشگر همکاری کرده و پرسش‌نامه‌ها را در هر دو مرحله پیش و پس‌آزمون اجرا کرده‌اند.

آزمودنی‌ها افرادی بودند که تصمیم به شرکت در مراسم عزاداری ماه محرم را داشتند. این عمل را سال قبل نیز انجام داده بودند. منظور از شرکت در مراسم عزاداری در این پژوهش، حضور دست‌کم هفت جلسه در مساجد و هیئت‌های عزاداری بود. برای دقت بیشتر تحقیق در متن پرسش‌نامه، سؤالی برای حذف افرادی که به هر دلیلی موفق به شرکت در مراسم نشده بودند و همچنین حذف افرادی که برخلاف انتظار در مراسم شرکت کرده بودند، در نظر گرفته شد. برای دستیابی مجدد در مرحله دوم، به افراد آزمودنی و جهت ترغیب آنان به دادن پاسخ صحیح، از شماره رمز انتخاب‌شده توسط خود داوطلبانه در هر مرحله استفاده شد.

جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

در این پژوهش جامعه آماری شامل تمامی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد نظرآباد که تعداد آنها

حدود ۷۰۰ نفر بودند در سال تحصیلی ۹۱-۹۲ استفاده شد. بر همین اساس در این پژوهش، از جامعه آماری مزبور تعداد ۹۰ نفر به تصادفی ساده انتخاب شدند.

ابزار اندازه‌گیری

مقیاس جهت‌گیری مذهبی اسلامی: این مقیاس با تکیه بر اسلام، توسط آذربایجانی (۱۳۸۲) تهیه شده است. پرسش‌نامه نهایی آن، مشتمل بر هفتاد سؤال و دارای دو زیرمقیاس عقاید-مناسک و اخلاق است. الف. خرده مقیاس عقاید-مناسک (R1): زیرمقیاس نخست، مشتمل بر ۴۳ ماده، دارای ضریب آلفای ۰/۹۴۷ به وسیله ۳۰۲ نفر آزمودنی پاسخ داده شده و عامل عقاید - مناسک (R1) را می‌سنجد. ب. خرده مقیاس اخلاق (R2): زیرمقیاس دوم، مشتمل بر ۲۷ ماده با ضریب آلفای ۰/۷۹۳، به وسیله ۳۲۱ نفر آزمودنی پاسخ داده شده و عامل اخلاق (R2) را می‌سنجد.

اعتبار پرسش‌نامه: آذربایجانی (۱۳۸۲) در گزارش خود دربارهٔ سنجش اعتبار دو زیرمقیاس عقاید مناسک (R1) و اخلاق (R2)، ضریب آلفای کرونباخ، اعتبار (R1) معادل ۰/۹۴۷ و اعتبار (R2) معادل ۰/۷۹۳ گزارش نموده است. گزارش وی در مجموع ضریب آلفای کرونباخ جهت‌گیری مذهبی کل (R)، در سه حوزه عقاید - مناسک و اخلاق را معادل ۰/۹۳۶ نشان می‌دهد.

بر اساس نتایج به دست آمده، در مورد عامل (R1)، هر سه گروه دو به دو تفاوت معنادار دارند (در سطح معناداری $a=0/0001$). در مورد عامل (R1) (عقاید - مناسک)، میان هر سه گروه دو به دو تفاوت معنادار وجود دارد (در سطح معناداری ضریب آلفای معادل $0/0001$ و ضریب آلفا معادل $0/044$). در مورد زیرمقیاس اخلاق (R2)، هیچ‌گونه تفاوت معناداری مشاهده نمی‌شود (ضریب آلفا بزرگ‌تر از $0/05$). در مورد (R) (جهت‌گیری مذهبی اسلامی) در میان گروه‌های ۱ و ۲ (حوزه و دانشگاه تهران)، گروه‌های ۲ و ۳ (دانشگاه تهران و دانشگاه آزاد)، تفاوت معنادار وجود دارد؛ اما میان گروه‌های ۲ و ۳ (دانشگاه تهران و دانشگاه آزاد) تفاوت معناداری مشاهده نمی‌شود (ضریب آلفا بزرگ‌تر از $0/05$). همچنین در بررسی اعتبار محتوایی مقیاس، از راه جمع‌آوری نظرات کارشناسان اسلامی، میزان آن $0/775$ به دست آمد (آذربایجانی، ۱۳۸۲، ص ۱۸).

یافته‌های پژوهش

جدول ۱: شاخص‌های مرکزی و آماره در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون دینداری

دینداری	پیش‌آزمون	میانگین	میانه	مد	دامنه تغییرات	حداقل	حداکثر
	۶۶/۰۴۳۵	۶۷/۵	۶۷	۳۳	۶۴/۰۱	۶۸/۹۷	
	۶۸/۸۳۱۵	۶۹/۰۴	۶۹	۳۴	۶۸/۱۳	۷۴/۱۲	

فرضیه اول: عزاداری محرم، سطح دینداری افراد را افزایش می‌دهد.

برای بررسی این فرضیه، به کمک طرح آماری t وابسته به مقایسه میانگین نمرات آزمودنی‌ها در مراحل دوگانه پیش و پس‌آزمون پرداخته شد که نتایج در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲: نتایج آزمون t وابسته برای مقایسه میانگین‌ها در مراحل دوگانه آزمون جهت‌گیری مذهبی و خرده‌مقیاس‌های آن

معناداری	t	درجه آزادی	میانگین	پیش‌آزمون	پس‌آزمون
۰/۰۰۰	-۳/۵۶۱	۸۹	۶۶/۰۴۳۵		
			۶۸/۸۳۱۵		
۰/۰۰۰	-۳/۴۴۲	۹	۹۱/۷۰		
			۹۵/۹۲		
۰/۰۰۱	-۲/۱۰۲	۸۹	۱۲۳/۰۱		
			۱۲۵/۹۸		

نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد که میانگین نمرات آزمودنی‌ها در پس‌آزمون، در مقایسه با پیش‌آزمون به‌طور معناداری بالاتر است؛ بدین معنا که با وجود عزاداری محرم، سطح دینداری آزمودنی‌ها افزایش یافته است. این تأثیرگذاری را می‌توان در خرده‌مقیاس‌های جهت‌گیری مذهبی نیز مشاهده کرد. فرضیه ۲: تأثیرگذاری عزاداری محرم بر دینداری آزمودنی‌های مذکر و مؤنث تفاوت معنادار وجود دارد. به‌منظور بررسی این فرضیه، از طرح آماری t مستقل، به‌منظور مقایسه میانگین‌های آزمودنی‌ها در پیش‌آزمون و پس‌آزمون پرداخته شد، نتایج در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳: نتایج آزمون t برای مقایسه میانگین‌ها در مراحل سه‌گانه در مردان و زنان در آزمون جهت‌گیری مذهبی

معناداری	F	T	میانگین	جنس	تعداد	مرحله
.۶۰۸	-۰/۲۷۰	۱/۸۲۱	۶۵/۹۶۳	مرد	۵۲	پیش‌آزمون
			۶۶/۱۲۴	زن	۳۸	
.۳۱۵	-۰/۴۱۱	۳/۳۲۱	۶۸/۶۵۲	مرد	۵۲	پس‌آزمون
			۶۹/۰۱۱	زن	۳۸	

نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد که میانگین نمرات دینداری مردان و زنان در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون تفاوت معنی‌داری دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان داد که سطح دینداری آزمودنی‌ها پس از انجام مناسک و آیین عزاداری محرم، بیشتر از سطح آنها قبل از انجام عزاداری است. حضور در مکان‌ها و انجام مراسم‌های مذهبی، سبب

افزایش آشنایی و پای‌بندی به احکام و دستورالعمل‌های دینی می‌شود. همان‌گونه که این تفاوت معنادار، در دو خرده‌آزمون عقائد-مناسک و اخلاق قابل مشاهده است.

فضای معنوی اماکن مذهبی، سبب بروز تصویرپردازی‌های ذهنی خاص در افراد می‌گردد. این امر بیانگر پیچیدگی نظام مفهومی اندیشه‌ها، باورها، ارزش‌ها و احساس‌هاست. مکان‌های مذهبی، هشیارانه برخی از ارزش‌های خاص را از طریق سبک معماری و فرهنگی خود تقویت می‌کند (جان‌بزرگی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۹). برخی اندیشمندان این تأثیرگذاری را به روحیه خاص انسان، که آن را محاکات (یعنی تقلید، تشابه، همانندی، شباهت) نامیده‌اند، مربوط می‌دانند. همچنین فضای مذهبی محیط‌های مذهبی و مقدس، به ایجاد امیدواری و تقویت ایمان مذهبی افراد منجر می‌شود (موریس (Morris)، ۱۹۸۳، ص ۱۸).

در مجالس عزای حسینی، ارزش‌ها و پیام‌های عاشورا، که همان ارزش‌ها و پیام‌های دین است، احیا و ترویج می‌گردد. در عاشورای حسینی، این پیام‌ها مکرر و به شیوه‌های گوناگون برای عزاداران القا می‌گردد که در نهادینه شدن آن، در ذهن‌ها و دل‌ها بسیار مؤثر است. اهمیت امر به معروف و نهی از منکر، آزادمردی، عزت نفس، شجاعت، موج‌شکنی، غیرت دینی، ترجیح دین و عقیده بر خود، وفاداری بی‌مانند به پیشوا، نظم و انضباط، رعایت اصول انسانی حتی در حق دشمن، عشق به نماز، دعا و مناجات و توبه، دسته‌ای از ارزش‌های دینی است که در پیام‌های عاشورا نقش بسته است (دانش، ۱۳۸۹).

در فرهنگ شیعه، برپایی مراسم سوگواری پیشوایان دین، به‌ویژه امام حسین^ع و یارانش عبادت است. نماز گلاوزه شب عاشورا و سبب افزایش ایمان و معنویت است. عزاداری موجب شکوفایی معنویت است؛ چراکه عزادار امام حسین^ع هم‌نشین با حضرت است. عزادار با شرکت در این مراسم، با امامت اتصال پیدا می‌کند. این پیوند انسان‌ها را حسینی می‌کند، کسی که با امام حسین^ع بیعت کند، از صف یزیدیان جدا می‌شود. این کار خود عبادت است. چنان‌که نماز ارتباط با خدا و بریدن از غیر خداست. امام صادق^ع فرمودند: «سوگواران بر مظلومیت ما خاندان نفس کشیدنشان عبادت است» (مفید، ۱۳۹۰). از منظر قرآن کریم، مراسم سوگواری از شعائر الهی است، تعظیم آن نشانه تقواست: «وَمَنْ يُعْظَمْ شُعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ» (حج: ۲۲)؛ و هرکس شعائر الهی را بزرگ دارد این کار نشانه تقوای دل‌هاست. شرط ورود در صف عزاداران حسینی آمادگی قلبی است، دلی که تقوا دارد، در این مصیبت عزادار می‌شود. از سوی دیگر، عزاداری موجب افزایش تقواست؛ چراکه برپایی این مراسم،

نشانه ایمان و عمل صالح است: «کسانی که ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام می‌دهند، خداوند مهربان آنان را محبوب قرار می‌دهد» (روم: ۱۵-۱۶).

دورکیم، مهم‌ترین سازوکار اثرگذاری مناسک را نه در استدلال، بلکه در ایجاد نوعی «احساس رضایت اخلاقی حاصل از به‌جا آوردن منظم مناسک» می‌داند (دورکیم، ۱۳۸۳، ص ۸۶). بنابراین، در مناسک مذهبی، استدلال منطقی و مستقیم در باب حقیقت یا سودمندی یک قضیه چندان مهم نیست، بلکه «احساس رضایت اخلاقی حاصل از به‌جا آوردن مناسک»، اثرگذار است. واعظان و رهبران مناسک بدین‌سان، نوعی پیش‌آمادگی روحی در شنوندگان برای پذیرفتن و باور کردن ایجاد می‌کنند که مقدم بر برهان و استدلال است. از دیدگاه دورکیم، این پیش‌داوری مناسب و شوق به باور کردن در مؤمنان، درست همان چیزی است که ایمان را می‌سازد، به این معنا، دورکیم در بحث از مناسک، از اصل بنیادی اعتماد که سری ایمانی است تا استدلالی سخن می‌گوید.

همچنین نتایج تحقیق نشان داد که بین نگرش مذهبی زنان و مردان تفاوت معناداری وجود دارد؛ به این معنا که نگرش مذهبی زنان بیشتر از مردان است. نتایج این پژوهش، با یافته‌های فرارو و کلی‌سمور (۲۰۰۶)؛ لونتال و همکاران (Loewenthal) (۲۰۰۲)؛ بتی‌هالامی و آرگیل (Beti-Hallahme & Argyle) (۲۰۰۲)؛ فرانسیس (Francis) (۲۰۰۱)؛ لو و هاندال (Low & Handel) (۱۹۹۵)؛ شریفی (۱۳۸۱) همخوانی دارد و با بعضی از پژوهش‌های دیگر ایگال و همکاران (Egall) (۲۰۰۳)، میرهاشمیان (۱۳۸۰) ناهماهنگ می‌باشد.

تفاوت بین دختران و پسران در دینداری، یافته‌هایی است که به‌طور مکرر و در پژوهش‌های متعدد مشاهده شده است. این یافته، به حدی در مطالعات و بررسی‌های مختلف در فرهنگ‌ها، مذاهب و طبقات مختلف تکرار شده است که بعضی از مؤلفان (استارک، ۲۰۰۵)، این مسئله را امری جهانی تلقی کرده‌اند. یعنی این امر در تفاوت‌های زیستی زنان و مردان ریشه دارد.

بعضی از محققان خاطر نشان کرده‌اند که ممکن است تفاوت دو جنس در نگرش‌های مذهبی، به مذهب خاص مورد مطالعه مربوط باشد (رهبری، ۱۳۸۰) محققانی که از نظر نگرش مذهبی تفاوت معناداری میان دو جنس به دست نیاورده‌اند، معتقدند که این تفاوت، مختص فرهنگ‌های غربی است. در فرهنگ ما، به دلایلی از جمله نفوذ بسیار گسترده مذهب در همه اعصار و دوران‌ها، این تفاوت مشاهده نمی‌شود (فرانسیس، ۲۰۰۱). تفاوت در ویژگی‌های شخصیتی زنان و مردان و اجتماعی شدن، نقش جنسی را علت این تفاوت می‌داند. نکته دیگری که باید به آن توجه شود این است که در این

منابع

- احمدی، محمدرضا و همکاران، ۱۳۸۷، «بررسی ابعاد روان‌شناختی مناسک حج و تأثیر آن بر سطح دینداری حجاج»، *روان‌شناسی و دین*، سال اول، ش ۴، ص ۸-۲۱.
- آذربایجانی، مسعود، ۱۳۸۲، *مقیاس سنجش دینداری، تهیه و ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- اعظم آزاده، منصوره و عاطفه توکلی، ۱۳۸۶، «فردگرایی، جمع‌گرایی و دینداری»، *انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ش ۹، ص ۱۰۱-۱۲۵.
- جان‌بزرگی، مسعود، ۱۳۷۸، *بررسی اثربخشی روان‌درمانگری کوتاه مدت «آموزش خود‌درمانگری» با و بدون جهت‌گیری مذهبی اسلامی بر مهار اضطراب و تنیدگی*، پایان‌نامه دکتری، روان‌شناسی عمومی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- جیمز، ویلیام، ۱۳۷۲، *دین و روان*، ترجمه مهدی قانثی، چ دوم، تهران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- چراغی، مونا و حسین مولوی، ۱۳۸۵، «رابطه بین ابعاد مختلف دینداری و سلامت عمومی در دانشجویان دانشگاه اصفهان»، *پژوهش‌های تربیتی و روان‌شناختی*، سال دوم، ش ۲، ص ۱-۲۲.
- حرعاملی، محمدبن حسن، ۱۴۰۳ق، *وسائل الشیعه، بیروت*، دارالترتیب العربی.
- خمینی، سیدروح‌الله، ۱۳۷۸، *صحیفه نور*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____، ۱۳۷۳، *تبیان (آثار موضوعی)*، دفتر سوم «قیام عاشورادر کلام و پیام امام خمینی»، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- دانش، محمدقدیر، ۱۳۸۹، «چگونگی اثرگذاری عزاداری حسینی در زنده نگه داشتن دین»، *معرفت*، سال نوزدهم، ش ۱۵۱، ص ۴۳-۵۵.
- دورکیم، امیل، ۱۳۸۳، *صور بینانی حیات دینی*، ترجمه باقر پرهام، تهران، مرکز.
- رستمی، نادیا، ۱۳۸۳، «بررسی رابطه وضعیت مذهبی با هوش هیجانی در دانش‌آموزان مقطع پیش‌دانشگاهی شهر تهران»، *نوآوری‌های آموزشی*، سال سوم، ش ۱۰، ص ۱۱۶-۱۲۶.
- رهبری، حسن، ۱۳۸۰، *مسجد نهاد عبادت و ستاد ولایت*، تهران، دبیرخانه کانون‌های فرهنگی هنری مساجد.
- روزنامه قانون، ش ۲۳، آذر ۱۳۹۲، ص ۱۱.
- شریفی، طیبیه، ۱۳۸۱، *بررسی رابطه نگرش دینی با سلامت عمومی، افسردگی، پرخاشگری و شکیبایی در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی اهواز*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، اهواز، دانشگاه آزاد

پژوهش‌ها، بالاتر بودن نگرش مذهبی در جنس مونث و نه ضرورتاً بیشتر بودن رفتارهای واقعی حاکی از دینداری، به دست آمده است. مسئله دیگر، بافت اجتماعی نمونه‌های مورد مطالعه است. تفاوت در نگرش دینی میان دو جنس، می‌تواند در طبقات اقتصادی-اجتماعی مختلف با شرایط دیگری، متفاوت باشد (کاظمیان مقدم، ۱۳۸۸).

اما نکته مهمی که درباره پژوهش‌های انجام شده در زمینه تفاوت‌های دو جنس درباره مذهب باید گفت، این است که حجم مطالعاتی که میان دو جنس در این زمینه تفاوت یافته‌اند، بسیار بیشتر از مطالعاتی است که چنین تفاوتی را نیافته‌اند (شریفی، ۱۳۸۱، ص ۳۶). برای نمونه، (لونتال و همکاران، ۲۰۰۲)، در پژوهشی که بر پیروان چهار دین مسیحیت، هندویسم، یهود و ایلام انجام دادند، تفاوت زنان و مردان در نگرش مذهبی را فقط در پیروان دین مسیح یافتند.

بتی- هالاومی و آرگیل (۱۹۹۷) وقت بیشتری را که زنان برای انجام فعالیت‌های مذهبی در اختیار دارند، از جمله علل این امر برمی‌شمارد. در همه ادیان، انجام فرایض دینی رکنی مهم به‌شمار می‌آید و در بیشتر جوامع مذهبی، میزان مبادرت فرد به فعالیت‌های مذهبی را نشانه شدت اعتقاد فرد به آن مذهب می‌دانند. از سوی دیگر، در اکثر پرسش‌نامه‌های مذهب، سنج یکی از مواردی که به‌مثابه شاخصی از شدت دینداری در فرد مورد سنجش قرار می‌گیرد، فراوانی انجام فعالیت‌های مذهبی است که با محاسبه، وقت بیشتری که زنان برای انجام چنین فعالیت‌هایی در اختیار دارند، می‌توان انتظار داشت که میانگین نمره زنان در آزمون‌های مذهب سنج بالاتر باشد. همچنین نتایج نشان می‌دهد که زنان در مقایسه به مردان، نسبت به دین و باورهای دینی خود احساس تعهد بیشتری می‌کنند (گرین وی، ۲۰۰۳). نتایج این تحقیق نشان داد که بشر امروز بیش از هر زمان دیگر، نیازمند تفکر و اندیشه در باب تأثیرگذاری تقلیدات دینی بر تمامی امور انسانی، به‌ویژه مسائل روزمره می‌باشد.

- Greenway, P., & et al, 2003, Personality variables, self esteem and depression and an individual's perception of God. *Mental Health, Religion and Culture*, v. 6 (1), p. 45-58.
- Griffith, E. E., et al, 2008, "Possession, Prayer and testimony: Therapeutic aspects of the Wednesday night meeting in a black church", *Psychiatry*, v. 43, P. 123-139.
- Griffith, E. E., & et al, 2003, Therapeutic elements in a black church service", *Hospital and Community Psychiatry*, v. 35, p. 467.
- Koeing, H. G, 1995, Religion and older man in prison, *International Journal of Geriatric Psychiatry*, v. 10, p. 219-230.
- Krause, N, 1993, "Measuring Religiosity in Later Life", *Journal of Research on Aging*, v. 15, p. 170-197.
- Larson, D.B, & Zinnbauer, B. J, 2000, "Conceptualizing Religion and Spirituality: Points of Commonality, Points of Departure", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, v. 30, p. 51-77.
- Loewenthal, K. M., & et al, 2002, Are women morereligious than men? Gender differences in religious activity among differentreligious group in the UK, *Personality and Individual Differences*, v. 32, p. 133-139.
- Low, C. A., & Handel, P. J, 1995, The relationship between religion and adjustment to college, *Journal of college Student Development*, v.36 (5), p. 406-412.
- Lupfer, M., & wald, k, 1985, An exploration of adults' religious orientations and the their philosophies of human nature, *Journal for Scientific Study of psychology*, v. 10, p. 147-163.
- Maddi, S. R, 2002, The role of hardiness and religiosity in depression and anger, Second Biannual International Conference on Personal Meaning: Freedom, responsibly and justice (July 2002). <http://www.meaning.ca/conference/program.doc>.
- Morris, P.A, 1983, *The effect of pilgrimage on anxiety*, depression and religious attitude.
- Pargament, K. I, 1997, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, New York: Guilford Press.
- Shortz, J. L., & et al, 1994, Young adults recall of religiosity, attribution, and coping in parental divorce. *Journal for the Scientific Study of Religion*, v. 33, 172- 179.
- Spilka, B, et al, 1985, *The Psychology of religion: An Emprical approach* NJ: Prentice – Hall.P.14.
- Sratton, C. W., & Reid, R. J, 2003, Treating conduct problems and strengthening social and emotional competence in young children, *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, v. 3, p. 130.
- Stark, R, 2005, Addressing the universal gender difference in religious commitment, *Journal for the Scientific Study of Religion*, v. 41, p. 495-507.
- Thompson, D. A, 1999, The role of religiosity in the school behavior of adolescents with emotional and behavioral disorders, Thesis, Florida State University, *Tallahassee*, v. 59, p. 25-27.
- Thronton, A, et al, 1992, Reciprocal effects of religiosity, cohabitation, and marriage, *American Journal of Psychology*, v. 98, p. 628- 651.

اسلامی اهواز.

- عابدینی، نصیر، ۱۳۸۹، «نقش عزاداری محرم در خویشتن‌داری جنسی دانشجویان»، *روان‌شناسی و دین*، سال سوم، ش ۹، ص ۴۳-۵۳.
- فیاض، ابراهیم و جبار رحمانی، ۱۳۸۵، «مناسک عزاداری و گفتمان کربلا در دین ورزی اقشار فرودست شهری»، *انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ش ۶، ص ۲۲-۳۱.
- قمری، محمد، ۱۳۸۹، «بررسی رابطه دینداری و میزان شادمانی در بین دانشجویان به تفکیک جنسیت و وضعیت تأهل»، *روان‌شناسی و دین*، ش ۱۱، ص ۸۹-۱۰۴.
- کاظمیان مقدم، کبری و مهناز مهربابی‌زاده هنرمند، ۱۳۸۸، «مقایسه نگرش مذهبی و سلامت روانی دانشجویان دختر و پسر دانشگاه آزاد اسلامی واحد بهبهان»، *روان‌شناسی دین*، سال دوم، ش ۲، ص ۷۹-۸۵.
- لطف‌آبادی، حسین، ۱۳۸۱، «روان‌شناسی رشد اخلاقی، ارزشی و دینی در نوجوانی و جوانی»، *حوزه و دانشگاه*، ش ۳۱، ص ۴۳-۵۳.
- مجد تیموری، میرمحمد ولی، ۱۳۸۰، *مراسم مذهبی، عبادات و مکان‌های دینی در بهداشت روان*، در: چکیده مقالات اولین همایش نقش دین در بهداشت روان.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، *بحار الانوار*، بیروت، دارالفکر.
- محمد بن محمد مفید، ۱۳۹۰، *امالی شیخ مفید*، عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، نشر نوید اسلام.
- میرهاشمیان، حمیرا، ۱۳۸۰، «تأثیر اعتقادات مذهبی در شکل‌گیری مکان کنترل و نیمرخ روانی دانشجویان دانشگاه‌های تهران»، *فصلنامه دانشگاه آزاد اسلامی*، ش ۲، ص ۱-۲۲.
- Begue, L, 2002, Beliefs in justice and faith in people: just world, religiosity and interpersonal trust, *Personality and Individual Differences*, v. 32, p. 375-382.
- Beti-Hallahme, B, & Argyle, M, 1997, *The Psychology of Religious Behavior, Belief and Experience*, New York, Routledge.
- Boulter, L, 2002, Self-concept as a predictor of college freshman academic adjustment, *College Student Journal*, v. 36 (2), p. 234-246.
- Chadwick, B. A., & Top, B. I, 1993, Religiosity and delinquency among LDS adolescents, *Journal for the Scientific Study of Religion*, v. 32, p. 100-105.
- Compton, C, 2005, *An Introduction In Positive Psychology*.
- Egall, E., & et al, 2003, Eysenck personality scale and religiosity in a US outpatient sample, *Personality and Individual Difference*, v. 37, p. 1023- 1031.
- Ferraro, K. F & Kelly-Moor, J.A, 2006, Religious consolation among menand women: Do health problem spure seeking?, *Journal for the Scientific Study of Religion*, v. 39, p. 220-234.
- Francis, L. J, 2001, The psychology of gender differences in religion: Areview of empirical research, *Religion*, v. 27, p. 81-90.
- Geertz, Clifford, 1973, *Interpretation of Cultures*, NewYork: Basic Book.